

Bon-BOM

2015. október | A Bolyai Önképző Műhely lapja | 5. évfolyam 1. szám

ÚRSIKLÓK
2. oldal

LA DOLCE VITA
12. oldal

NÉMET EGYSÉG
5. oldal

FEMME FATALE
14. oldal

IGNOBEL-DÍJ
7. oldal

SZERDAHELY GYÖRGY
16. oldal

SZÜLETÉSNAPOSOK
10. oldal

ERDÉLYI NOSZTALGIA
18. oldal



Űrutasok a holdvilágban

Az utolsó űrsikló első repülésének évfordulójára

1969-ben az Egyesült Államok totális űrlázban égett. Az Apollo-program sikereinek köszönhetően a NASA népszerűsége az egekben volt, és mindenki a következő cél kitűzésén gondolkodott. A Hold utáni legközelebbi szomszédunk, a Mars tűnne a logikus úti célnak, de erről hamar kiderült, hogy túlságosan költséges vállalkozás lenne, így hát maradt a kevésbé romantikus, de az űrkutatás szempontjából mégsem jelentéktelen alacsony Föld körüli pálya.

Az alapötletet, a függőlegesen felrepülő, de siklórepülőként a légkörbe lépő űrrepülő terveit már az ötvenes években elkezdték kidolgozni, 1969-ben azonban Nixon is lelkesen rábólintott a projekt (hivatalos nevén *Space Transport System – STS*) megvalósítására. A hetvenes évek alatt megépült a jármű első prototípusa, 1977-ben



pedig az *Enterprise*-on elkezdheték a valós repülési – bár ekkor még nem rakétameghajtásos, hanem egy teherhordó repülő tetejéről indított – tesztek.

(Itt lábjegyzetben érdemes megjegyezni a tesztjármű, az *Enterprise* elnevezése körüli felhajtást. A modellt

Impresszum

Szerkeszti: Komlói Réka

Munkatársak: Borsos Bettina, Büki Dániel, Lőrincz Gábor,

Nagy Dániel, Rákóczi Adrienn, Wágner Gréti

Grafikus és tördelő: Büki Dániel

Szerkesztőség: 1148 Budapest, Örs vezér tér 11. fszt. 1.

E-mail: bom@e-nyelv.hu

Honlap (korábbi számokkal): www.bolyaimuhely.hu

Alapítva 2011-ben.

A Bon-BOM című lapot a Médiahatóság 2012 októberében nyilvántartásba vette.

Megjelenik 2015-ben a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

eredetileg *Constitution* névre keresztelték volna, de a *Star Trek* sorozat lelkes rajongói aláírásokat gyűjtöttek, amivel a NASA-t arra kérték, nevezze el a sorozat fő helyszínéül szolgáló űrhajóról – ahogy látszik, sikerrel is jártak.)

Maga a jármű abból a szempontból különbözött minden korábbi, személyszállításra is alkalmas űrrepülőtől, hogy legnagyobb részben újrafelhasználhatóak voltak az alkatrészei, ezáltal rengeteget lehetett spórolni az amúgy igencsak költséges utazásokon.

Ebből a szempontból előnyös volt hát a légkörben siklórepülésre alkalmas test hasára egy hatalmas külső üzemanyagtartályt (External Tank – ET) helyezni, míg a hajtóművek a repülő hátulján helyezkedtek el. Itt merült fel a következő probléma: az egész test tömegközéppontja eltolódott, aszimmetrikussá vált. Ezért kapott végül az űrsikló három plusz kettő, minden korábbinál nagyobb oldalirányú mozgásra képes fúvókát, így azok az egész repülés során végig tudták követni a tömegközéppontot, a stabil iránytartás érdekében.

A külső üzemanyagtartály jelentette nagyjából az egyetlen olyan alkatrészt, amit később nem lehetett újrahasználni, hanem keringési pályára állás előtt visszajuttatták a légkörbe. Az űrsikló jellegzetes kilövési sziluettjéhez hozzátartozik még a két hosszúkas, fehér indítórakéta (Solid

Rocket Boosters – SRB). Ezek dolguk végeztével ugyanúgy leválnak a külső tartályról, de ejtőernyők segítségével az óceánban landoltak.

A történethez hozzátartozik, hogy ugyan manapság az űrsiklók kilövése mindenki fejében hatalmas narancs-sárga külső tartállyal él együtt, az első két kilövéskor ezeket még fehérre festették, hogy tartsák magukat a NASA-tól megszokott színpalettához. Később rájöttek, hogy egy ekkora felület lefestése nemcsak plusz költségeket és munkaórát jelent, hanem extra súlyt is – összesen 450 kilót. Egy csillagászati árú rakétakilövéskor pedig az üzemanyag minden centiliterje számít, így került a kilövőállásra ezek után mindig festés nélkül, oxidált külsővel, ikonikussá váló narancssárgán a külső üzemanyagtartály.

Végül elérkeztünk az űrrepülőrendszer legismertebb eleméhez, magához a keringőegységhez (Orbital Vehicle – OV), vagy ismertebb nevén az űrsiklóhoz. Ha sorra vesszük a NASA-járműveket, felmerülhet a kérdés: mégis miért ugrottak hirtelen a háromszemélyes, apró Apollo kapszuláktól egyből egy vészhelyzetben tizenegy személyt és közel 25 tonna hasznos terhet föld körüli pályára juttató hatalmas repülőre? Erre a kérdésre a válasz a hidegháború pusztá tényében keresendő.

A raktér méretét ugyanis úgy határozták meg, hogy elférjenek benne az akkor tervezett legnagyobb katonai



műholdak is. A kor repülőihez képest a sikló szárnyai és azok irányítófelületei is jellegzetesen nagyok. Erre azért volt szükség, mert az Egyesült Államok légierije úgy akarta, hogy az űrsikló még a lehető legrosszabb körülmények között is képes legyen az Államok, de legalább egy barátságos ország területén landolni – rettentően tartottak attól, hogy a mérnöki csodának számító űrrepülő valahogyan orosz kezekbe kerüljön.

A már korábban említett 1977-es első szabad repülés után 1981-re készült fel a *Columbia* űrsikló az első űrrepülésére. Április 12-én repült fel először két utasával, és töltött két napot Föld körüli pályán, Jurij Gagarin híres útjának huszadik évfordulóján. A történelem humora, hogy a kilövés véletlenül esett erre a fontos dátumra, mivel egy technikai malőr a szerkezet két napot várakozott a kilövőállomáson.

A következő évek során még három űrsiklót (*Challenger*, *Discovery* és *Atlantis*) építettek, amelyek közül az utolsó, az *Atlantis* első útjának harmincadik évfordulóját ünnepelhetjük ma, hiszen első útját 1985. október 3-án tette meg.

1986-ban történt meg az űrsikló-program első hatalmas balesete. A *Challenger* kilövése utáni 73. másodpercben az indítórakéták egy hibás tömítőgyűrűje miatt az egész szerkezet felrobbant, megölve mind a hét benne utazó űrhajóst. A tragédia miatt két évig egyáltalán nem repültek

az űrsiklók, de később az elvesztett *Challenger* helyére megépítették az *Endeavour*-t.

Az STS-program összességében hatalmas szolgálatot tett a tudománynak. Ezek a járművek vitték fel az európai építésű *Spacelab* laboratóriumokat, amelyek segítségével súlytalanságban és tökéletes vákuumban hajthattak végre fontos tudományos kísérleteket. Az űrsiklók juttattak az űrbe számtalan tudományos műholdat, többek között a Hubble űrteleszkópot is, és segítségükkel épülhetett meg a világ eddigi legnagyobb globális összefogását szimbolizáló Nemzetközi Űrállomás, az ISS is.

2003-ban még egy súlyos katasztrófát tapasztalt a *Columbia* űrsikló, még felszálláskor a szigetelés egy leszakadt darabja felsértette az egyik szárnyat, ennek következtében a küldetés végeztével, a légkörbe érés után az egész űrrepülő darabjaira esett, újabb hét asztronauta életét követelve.

Végül az űrsiklóprogramot 2011-ben, 30 év szolgálat után zárták le. Így is 15 évvel tovább tartott, mint eredetileg tervezték, elsősorban az ISS megépítésének folyamatos csúszásai miatt. Az utolsó űrsikló, az *Atlantis* utolsó repülésére 2011. július 8-án került sor. Azóta a megmaradt négy űrsikló (az űrrepülésre soha nem tervezett *Enterprise*-zal együtt) különböző múzeumokban kapott helyet.

A német egység ünnepe: Mikor, hogyan, miért?

A témánk éppen aktuális, ugyanis Németország egyik legfontosabb nemzeti ünnepe, a német egység napja október 3-ára esik. A rendszerváltáskor felmerült, hogy inkább november 9-ét válasszák nemzeti ünnepnek, de 1938-ban ugyanezen a napon, pontosabban éjszakán dúlták fel a zsidó üzleteket (Kristályéjszaka). Így maradt október 3., ami valóban méltó a megemlékezésre. Tekintsük át, miért.

1945. június 5-én, a háború után a nyertes nagyhatalmak Szövetséges Ellenőrző Bizottságot állítottak fel, hogy az igazgassa Németországot. 1946 végén egyesítették a britek és az amerikaiak által megszállt övezetet, ezt neveztük Bizóniának. 1949. május 23-án létrejött nyugaton a Németországi Szövetségi Köztársaság (NSZK), majd október 7-én, keleten a Német Demokratikus Köztársaság (NDK).

1961-ben naponta ezren emigráltak nyugatra az NDK-ból. A kelet-németországi szovjet nagykövet szerint az ország az összeomlás szélén állt. A Szovjetunió főtitkára, Hruscsov határozott úgy, hogy falat emelnek a két német állam közé. Az augusztus 12-ről 13-ra virradó éjszakán tizenötezer NDK-s katona húzta fel azt az egy-két méter magas szögesdrótot, amelyből hamarosan megépült a fal.

Eleinte nem is volt olyan nehéz át-
szökni nyugatra. Voltak, akik egyszerűen csak átugrottak a drótkerítésen, mint például az első dezertőr, Conrad Schumann. Akadtak olyanok is, akik a fal mentén álló házak ablakaiból ugrottak le Nyugat-Berlin utcáira. Ehhez természetesen szükség volt nyugati segítségre is, mivel ebből a magasságból nyakukat szeghették volna. A fal első áldozatának titulált Ida Siekmann-nal is ez történt. Később





kilakoltatták a határ mentén élőket, a házakat pedig bezárták és őrizték.

Wolfgang Fuchs és diáktársa egy 145 méter hosszú, 90 centiméter magas alagutat ásott, 12 méter mélyen a fal alatt. Ötvenhét embert szöktetett át, mire negyvenkét órával később kiszállt a kelet-német rendőrség, és le tartóztatta az ott levőket. A hetvenes években ezért talajszondákat állítottak fel a fal környékén, így nem lehetett többé alagutakat fúrni.

Az autós meneküléssel sokan próbálkoztak. Az emberek padlógázzal áthajtottak a lezárt átkelőhelyeken, magukkal sodorva az útjukba kerülő akadályokat. Ezután az átkelőket cikkcakkban építették ki, hogy ne lehessen felgyorsulni.

Az egyik legtrükkösebb szökésnek az bizonyult, amikor egy bőröndbe bújít növel egyszerűen átsétáltak a határon. Érdeemes még megemlíteni azt az esetet is, amikor 1983-ban Holger Bethke és egy barátja drótkötelet feszített ki a két Berlin között, és azon siklott át.

1989 október-novemberében Kelet-Németország több pontján tömegtüntetések alakultak ki. Ez és számos más, köztük nem csak az NDK-t érintő politikai okok miatt a helyzet tartóhatatlanná vált. 1989. november 9-én végre megnyílt, vagy - ahogy mondani szokás - leomlott a fal. Emberek ezrei gyülekeztek mindkét oldalon, a határőröknek pedig fogalmuk sem volt, mit tegyenek. Mindenkit annyira várat-

lanul ért az átkelőhelyek megnyitása, hogy senki sem merte elhinni.

Az 1989. december 1-jén és 2-án tartott máltai csúcstalálkozón Bush, amerikai elnök és Gorbacsov, szovjet főtitkár lezártak nyilvánította a hidegháborút. Két hét múlva, december 19-én Hans Modrow, a kelet-német miniszterelnök javaslatot tett a két Németország újraegyesítésére, ám Helmut Kohl, a nyugat-német kancellár akkor még az NSZK és NDK konföderációja mellett szállt síkra.

Végül - több megállapodás aláírása után - 1990. október 3-án hivatalosan is megszűnt az NDK, és létrejött a mai Németország. Ezen a napon több mint kétmillió ember ünnepelt a Reichstag és az Alexander tér között. Igazi fesztivál alakult ki, fellépőkkel, szuvenírekkel, tűzijátékkal.

Idén huszonötödik alkalommal emlékeznek meg erre a napra. Háromnapos ünnepséget tartanak Berlinben, ahol különböző műfajú koncertekkel, sørsátorral, karaokéval, óriáskerékkel és más rendezvényekkel várnak mindenkit.

Zárásként szeretnék ajánlani néhány filmet és egy könyvet azoknak, akik elmélyülnének a témában.

1. *Good bye, Lenin!* (2003)
2. *Az alagút* (2001)
3. *A mások élete* (2006)
4. Ken Follett: *Az örökkévalóság küszöbén* (2014)

#lovesciencesomuch avagy az Ignobel-díj története

Szinte naponta találkozhatunk a legkülönbébb médiumokban olyan hírekkel, hogy „brit/svéd/amerikai tudósok kimutatták...”. Ilyenkor, azt hiszem, hozzám hasonlóan sokan arra gondolnak, hogy hihetetlen, egyeseknek mikre van idejük, és gyakran arra is, hogy vajon honnan veszik ezt a rengeteg marhaságot. Ez tudomány lenne? Hiszen arról általában azt gondoljuk, hogy csodálatos és érdekes dolog, sőt néha kimondottan hasznos is (meg persze esetenként veszélyes, de ebbe most ne menjünk bele).

Ennek megfelelően a kiemelkedő tudományos teljesítményt állami rendezvényeken és akadémiai dístermekben átadott kitüntetésekkel, díjakkal ismerik el világszerte. Ezek közül minden bizonnyal a legismertebb a több mint száz éve alapított Nobel-díj, mellyel a közvélekedés szerint az emberiség tudását jelentős mértékben gyarapító felfedezéseket honorálják. Ám ma már szerencsére nem csupán a leginkább úttörő, hanem a legbizarrabb, leghumorosabb és legfeleslegesebb tudományos felfedezéseket is díjazták a szeptemberben már 25. alkalommal átadott Ignobel-díjjal.

Az Ignobel-díjat 1991-ben alapította a Harvard Egyetem tudományos-humoros lapja, az *Annals of Improbable Research* (Valószínűtlen kutatások év-

könyve) alapító főszerkesztője, Marc Abrahams. A díj neve angolul kiolvasva az *ignoble* (‘alantas, nemtelen’) szóval azonosan hangzik, célja pedig a tudomány különös, humoros oldalának bemutatása. Az alapítók hitvallása szerint olyan tudományos eredmények érdemlik ki, amik „először megnevettetik, majd elgondolkoztatják” az embereket. Minden évben tíz „felfedezést” tüntetnek ki ezzel az elismeréssel, melyet egy az AIR szerkesztősége által felkért (általában „valódi” Nobel-díjasokat is felvonultató) bizottság ítél oda, és a Harvard Egyetemen tartott gála keretében adnak át (s talán kissé meglepő módon a díjazottak szinte mindig személyesen át is veszik).

A továbbiakban álljon itt egy válogatás az elmúlt 25 év díjazottjaiból, a hivatalos indoklással.

- Idén egy belga, holland, amerikai és ausztrál kutatókból álló csapat irodalmi díjat nyert annak felfedezéséért, hogy a „hah” szó, vagy ennek megfelelője, minden nyelvben megtalálható, ám ennek okát nem sikerült teljes bizonyossággal megállapítaniuk.

- Szintén az idei díjazottak között szerepel az a chilei biológusokból álló csoport, akik kimutatták, hogy ha a csirkék farára egy mesterséges farkat



erősítenek, a járásuk a dinoszauruszok feltételezett járásához lesz hasonló.

- Tavaly kanadai és kínai agykutatókat díjaztak annak vizsgálatáért, hogy milyen folyamatok játszódnak le azon személyek agyában, akik Jézus arcképét vélik felfedezni egy pirítósan.

- Szintén tavaly egy norvég, német, amerikai és kanadai kutatókból álló csapat azt kutatta, hogyan reagálnak a rénszarvasok a jegesmedvének öltözött emberek látványára. A munkájuknak kijáró elismerés természetesen nem maradt el.

- 2013-ban az orvostudományi díjat egy japán kutatócsoport kapta: az operahallgatás élettani hatásait vizsgálták szívátültetésen átesett egereken.

- 2013-ban holland, brit és amerikai tudósok az *Applied Animal Behaviour Science* c. lapban közölt két összefüggő felfedezésért kapták meg a valószínűségelméleti díjat: minél hosszabb ideig fekszik egy tehén, annál valószínűbb, hogy hamarosan feláll; illetve ha már egyszer felállt, nehezen megjósolható, mikor fekszik le ismét.

- Szintén két éve francia, lengyel, holland és amerikai pszichológusok Ignobel-díjat érően kísérletileg igazolták, hogy a magukat részegnek tartó emberek egyszersmind vonzódnak is gondolják önmagukat.

- Ugyanekkor japán kémikusokat is kitüntettek, amiért bizonyították, hogy a biokémiai folyamatok, amelyek az embert hagymavágás közben sírásra kényszerítik, bonyolultabbak, mint azt a tudósok korábban gondolták.

- 2012-ben holland, perui és orosz pszichológusok felfedezését díjazták, akik szerint az Eiffel-torony kevésbé látszik magasnak, ha balra döntött fejfelé nézzük.

- Ugyanebben az évben az orosz SKN cég nyerte az Ignobel-békedíjat, mivel tevékenységi körük régi katonai lőszerkegyémántta alakítása.

- Szintén 2012-ben amerikai neurobiológusok felfedezését is elismerték, miszerint az agykutatók drága eszközökkel és egyszerű statisztikai módszerekkel bárhol képesek jelentős agyi aktivitást kimutatni, akár egy halott lazacban is.

- Irodalmi díjat nyert az Egyesült Államok kormányának államháztartási ellenőrző hivatala, egy „jelentésekről kiadott jelentésért, melyben egy jelentésekről szóló jelentésekről szóló jelentésekről szóló jelentésekről szóló jelentés előkészítését indítványozzák.”

- Egy holland és egy amerikai kutató szintén elnyerte a rangos elismerést annak felfedezéséért, hogy a csimpánzok képesek felismerni egyes fajtársaikat az alfelükről készült fotók alapján.



• 2011-ben francia és holland tudósok fizikai díjat nyertek annak vizsgálatáért, hogy dobás után miért szédülnek el a diszkoszvetők, és a kalapácsvetők miért nem.

• Ugyanebben az évben a matematikai díjat megosztva kapta az amerikai Dorothy Martin (aki 1954-re jósolta a világvégét), honfitársai Pat Robertson és Elizabeth Clare Prophet (akik 1982-re, illetve 1990-re jósolták a világvégét), a koreai Lee Jang Rim (aki 1992-re jósolta a világvégét), az ugandai Credonia Mwerinde (aki 1999-re tette az apokalipszist), illetve az amerikai Harold Camping (aki előbb 1994. szeptember 6-át, majd 2001. október 21-ét jelölte meg az eljövendő végítélet dátumaként) „amiért megtanították a világnak, hogy óvatosan kell bánni a matematikai számításokkal és becslésekkel”.

• Ugyanakkor békedíjjal tüntették ki Vilnius főpolgármesterét, Arturas

Zuokast, annak demonstrálásáért, hogy a tilosban parkoló luxusautók problémájára optimális megoldást jelent, ha áthajtunk rajtuk egy tankkal.

• A díj odaítélőinek humora pedig olykor a nagyhatalmú és közismert személyeket is megtalálja, 1991-ben a Wall Street „titánja”, Michael Milken nyerte a közgazdasági díjat, mint a „szemétkötvény” (*junk bond*, magas hozamú és magas kockázatú befektetési kötvénytípus) feltalálója, „akinek a világ sokkal tartozik”.

• Az első Ignobel-békedíjat pedig maga Teller Ede kapta a következő indoklással: „a hidrogénbomba atyjának, a csillagháborús fegyverkezés élharcosának egész életen át tartó fáradásaiért, hogy megváltoztassa a béke szó általunk ismert jelentését”.

Nagy Dániel



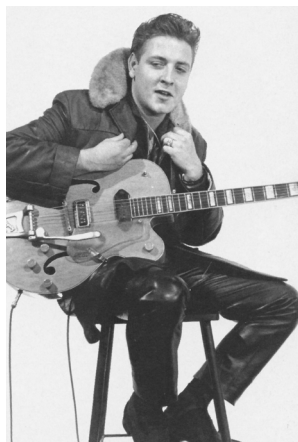
Harmadikai hármas harmónia

Szerkesztőségi üléseink egyik visszatérő eleme a soron következő foglalkozás dátumához köthető jeles történések, híres szülöttek végigböngészése. Így történt, hogy kiválasztottam három, a könnyűzene korai évtizedeire nagy hatással levő amerikai popmuzsikust, akiket jól ismerek, és szívesen látnám, ha mások is hallának munkásságukról.

Időrendben elsőként vegyük az 1938-ban született Eddie Cochran-t, aki a korszak több másik tini ideáljához hasonlóan nagyon fiatalon, csupán 21 évesen hunyt el. A több hangszeres kitanuló, az Egyesült Államok poros déli feléről származó Cochran a country műfajon nőtt fel, és tagja volt a korszakalkotó ötvenes nemzedéknek, akik a délről és főleg szegényebb környékekről származó country, soul és rhythm and blues műfajokat ötvözték az ekkor elektroni-

kussá váló könnyűzenével, a pop-rockkal. Tipikusan a rockabilly műfajba sorolható zenész volt: a rock és hillbilly (a sztereotipikusan borzas, mosdatlan, szerény körülmények között élő déli „hegylakók” gúnyneve, körükben nagy népszerűségnek örvend a country zene néhány válfaja) tagok összevonásából készült kifejezés egyik központi alakja.

Cochran tehetséges zenésznek bizonyult, és tizennyolc évesen már megjelentették első kislemezét, majd következett is első filmes szereplése. A nála három évvel idősebb Elvis karrierje ugyancsak ekkortájt kezdődött; Cochran stílusában és hangfekvésében is hasonlított a nevesebb kortársra, korai halála viszont derékban elvágta ígéretes karrierjét. Talán legismertebb dala, az 1958-as *Summertime Blues* őrzi leginkább az emlékét, és helyezte el Cochran-t az ötvenes évek lázongó



ifjúságának élén: jóvágású, makulátlanul öltözött kinézetéhez rebellis lelkület társult.

1960-ban egy brit turné alkalmával taxija defektet kapott menet közben, a jegyesét védeni igyekvő Cochran szörnyethalt, míg leendő felesége és a szintén a járműben utazó rockabilly énekes, Gene Vincent túléltek a balesetet. Több slágere posztumusz jelent csak meg, emlékét máig őrzi a zenei szakma több létesítménye és dicsőségcsarnoka.

Az ötvenes-hatvanas évek a táncörületek korszaka volt, a konzervatív etikettet áthágni kívánó fiatalság minden eszközt megragadott, hogy lázadjon a kötöttségek és decensnek kikiáltott, szolid társastáncok egyeduralma ellen. Központi szerepet játszott ebben a mozgalomban a *Twist*, mely a szintén október 3-án született Chubby Checker 1960-as előadásában vált világhírűvé.

Az évtizedek óta a magaskultúra amerikai bölcsőjének számító New England déli peremvidékén felnövő, Ernest Evansként anyakönyvezett Checker (színpadi nevét egy angol szójátszónak és Fats Dominonak, a korszak egyik kiemelkedő blues-énekesének köszönheti) kivételes énekesi adottságai lemezszerződéshez vezették – csupán 18 éves volt, mikor a *Twist* című dalt feldolgozta.

Az aggódó felmenők által túlságosan kifejezőnek ítélt tánc hamar átsöpört az amerikai kontinensen, fergegés

ismertséget és dollármilliókat hozva a fiatal előadónak, aki hamar bele-törődött, hogy hiába rendkívüli ének-tehetsége, „komolyabb” zenei karrier-jét fel kell áldoznia az egyre megújuló táncdalok oltárán: szintén ő ismertette meg a világot a limbózás okozta örö-mökkel. Egyéb műfajú zenei kísérlete-zései mind kudarcba fulladtak.

Harmadik születésnaposunk nem más, mint a Fleetwood Mac egyik köz-ponti alakja, Lindsey Buckingham, aki Checker után nyolc évvel, 1949-ben született. Az 1967-ben alakult együttes sokadik inkarnációjához csatlakozott 1975-ben, a Fleetwood Mac ekkor élvezte legnagyobb sikereit. Ugyancsak ekkor társult be a Buckinghamhez szerelmi szállal kötődő Stevie Nicks, aki a banda karakteres hangzását adta. Az egyre változó tagság magánéleti gondjai beszűrődtek a zenekar életébe is. Ritka eset, hogy a zűrös időszakot élő, egymást eltérni csak nehezen képes zenészek a zenetörténet egyik leg-sikeresebb albumát állították össze. Az 1977-es *Rumours* című lemezen jelent meg a Mac több nagysikere: a *Go Your Own Way*, a *Don't Stop* és a *Dreams* is változatlan népszerűségnek örvend a mai napig. Buckingham pedig egy évtizedes kihagyás után újból a zene-karban segédkezik, a tumultuózus múlt után látszólag újabb sikeres együttműködés következik.

Lőrincz Gábor



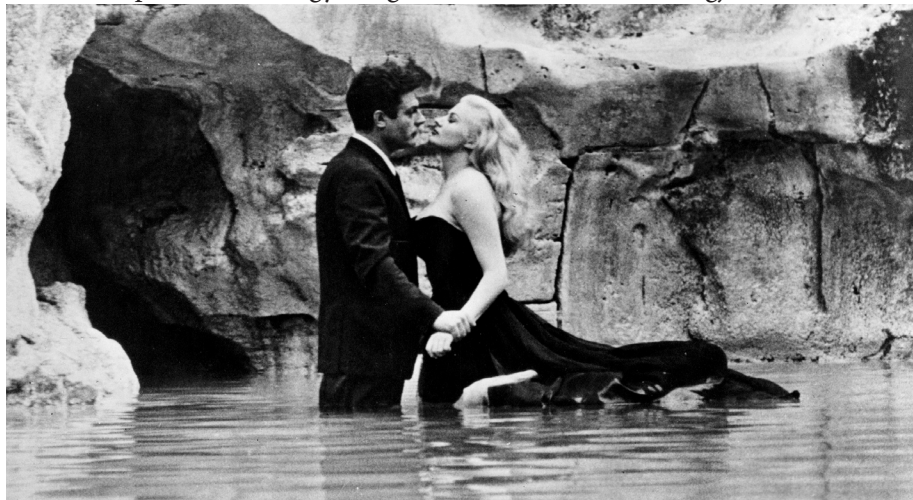
Kalandozások a filmtörténetben: La Dolce Vita

Hosszas évek lemaradását hoztam be azzal, hogy végre megnéztem Federico Fellini egyik időtlen klasszikusát, az ötvenöt éve készült *Édes életet*. Kedvenc filmkritikusomra, a két éve elhunyt Roger Ebertre és 1997-ben írt, újragondolt kritikájára bízom magam a film kapcsán, mert úgy érzem, nem értem még meg a feladatra, hogy gond nélkül átlássam Fellini egyik mesterművének lényegét.

Léteznek teóriák, amik a filmet a végletekig fel akarják boncolni. A hetes szám központi szerepet kap: Fellini hét epizódra osztja a filmet, hétszer társulunk be az olasz estébe, és hétszer virrad ránk, Rómának hét dombja van, a hét főbűn jelenik meg az egyes napokon, de mindezek a túlmagyarázások csak eltántorítanak minket attól, amit valóban képvisel a film: egy allegória,

a stabil központ hiányától szenvedő ember tanmeséje.

A történet állandóan pulzál gyors és szendergősebb történések között, Marcello (az azonos keresztnévű Mastroianni alakítja) korabeli „celebek”, lecsúszott arisztokraták, római kis- és nagypolgárok, alvilági figurák tömkelegével találkozik gyors egymásutánban, mindenhova őt követjük, vagy éppen néhány lépéssel előtte járunk. Szakmája nem feltétlenül a legerkölcsösebb: bulvárcikkeket ír, rengeteg helyi kapcsolata van, mindenhova beengedik, a legutolsó partin is ismerősökbe fut bele. Körbeveszik kollégái, a vérszomjas paparazzi (a kifejezés a filmből ered, az egyik vakuzó karakter neve Paparazzo), akik nem átallanak egy frissen megözvegyült nőt ostromolni a legjobb beállítású fel-



vételért, miközben a csendes felügyelő megpróbálja a tragikus hírt komoran elújságolni neki.

A hét epizódot körülölelő keret a kommunikáció hiányával játszik, mindkét szer külső hatások akadályozzák meg Marcellót abban, hogy interakcióba léphessen valakivel, aki talán meg tudná változtatni, ha kicsiben is, az életét. Mellékszereplők garmadája lepi el a vásznat, a forgatagban kető van, aki igazán nagy hatással lehet a nézőre. Egyikük Anita Ekberg, a különönc természetű hollywoodi színésznőt (rossz nyelvek szerint önmagát) alakító, mélyen dekoltált fekete ruhás nő, aki a film legikonikusabb jelenetében megmártózik a Trevi-kút vizében. Másikuk a jómódú, válogatott értelmiségi vendégeit emeleti apartmanjába invitáló, két angyali kisgyerekével jókedvűen játszó férfi, akire Marcello csodálattal néz, irigylit életét – és tönkreteszi világlátását, amikor kénytelen végignézni bukását.

A filmben visszakacsintanak Fellini életének központi, meghatározó élményei, gondolatai. Mint az *Országúton*-ban, itt is találkozunk szomorú bohóccal. Marcello apja utazóügynök, csakúgy, mint a rendező apja; a karakter szívpanaszokkal küzd, Fellini apja pedig szívrohamban hunyt el a mű elkészülte előtt. A film végén megjelenő tengeri lény tükrözi saját 1934-es élményeit Rimininél. Egyik központi gyerekkori élménye és az első film, amit látott, egy Dante-feldolgozás: az

*Édes élet*ben is fellelhető az *Isteni színjáték* szelleme, ahogy Marcellót körbevezetik Rómában, e bűnösnek tűnő városban, és végig kell néznie a kevély és ledér tömegeket.

Ebert azt írja, hogy tizenennyolc évesen, vén kamaszként látta először a filmet, és az *Édes élet* mindazt jelentette neki, amire hűen vágyott: bűn, egzotikus európai csillogás, egy cinikus újságíró kimerült romantikus élete. Tíz évvel később, amikor egyidős volt Marcellóval és hozzá hasonlóan kicsapongó életet élt, hasonló karakterekkel találkozott az utcán, bár nem a római Via Venetón, hanem Chicago közterületein. Egy évtizedre rá Marcello maradt ugyanolyan korú, Ebert viszont ráoregedett, abbahagyta az ivást, és hős helyett áldozatot látott Marcellóban, aki a siker lehetősége nélkül keresi a boldogsághoz vezető utat. 1991-ben kockáról kockára elemezte a filmet, ezúttal bálványozás vagy megvetés helyett sajnálta a főszereplőt.

Néhány évvel később, Mastroianni halálakor nézte újra az *Édes életet* és írta meg az újabb kritikát róla, ekkor jött rá az igazságra: Fellini és Marcello a felfedezés pillanatát örökítették meg. Talán nincs is olyan igazából, hogy „édes élet”. De ezt mindenkinek magának kell felfedeznie.

Nekem is újra kell majd nézmem a filmet tíz év múlva, hátha én is újat fedezek fel benne.



Femme fatale – „a végzet asszonya”

„Ez volt az én formám, akkor éltem igazán; semmi, ami öröm azóta jött, nem ment olyan igaz mélységekbe, mint az a fájdalom, az a boldog gyalázat, hogy el kell vesznem miatta, és ő nem is törődik velem. Vajon úgy hívják ezt, hogy szerelem?”

(Szerb Antal: Utas és holdvilág)

Az Utas és holdvilág szereplőit márkáns, jól ismert karaktertípusok párlatának tekintem: Szepetneki a gengszter képét ölti, Ervin a vallási fanatikus aszkéta, Mihály dekadens értelmiségi, aki természetes közönnyel fordul el a nyárspolgári élet konvencióitól, Éva pedig a *femme fatale*, a végzet asszonyának archetípusa.

A *femme fatale* egyidős az emberi kultúrával, és mint minden archetípus, alakváltó: az ember lelki tartalmainak, ez esetben félelmének kivetített szimbóluma, amelynek megjelenése alkalmazkodik az egyes korszakokhoz – azaz a dinamikusan változó kulturális paradigmákhoz idomul. Gyökerei a boszorkánysághiedelemben is megtalálhatók: ide tartozik például a tisztátalanságtól való félelem, mely leginkább a menstruációs vérre vonatkozik, illetve a patriarchális társadalom felügyelete alól kicsúszó, ellenőrizhetetlen női szexualitásra. A szabados nemi életet egyrészt a mitikus lények – boszorkányok, vámpírok, szukkubuszok – világába száműzték, másrészt a valóságban sem lehetett egészen eltörölni, mert a társadalom peremén megmaradt, a prostitúcióval összefüggésben.

A 18–19. század *femme fatale* alakjai – akiket ekkor még nem így nevez-

tek – éppen az ilyen, a házasság intézményéből kilógó, függetlenségükkel és társadalmi szabályszegésükkel vonzó nők: színésznők, táncosnők és prostituáltak közül kerülnek ki. A démoni nő ugyanakkor nemcsak képletesen „halált hozó”, mert gyakran ragályok, betegségek terjesztője – túl azon, hogy természetesen „beteg”, mivel menstruál –, Ady korában például a szifiliszé.

Létezik olyan elmélet is, ami szerint a dichotóm (szétválasztó) gondolkodás „kettészakította” a nőt, az anyagi és a démoni szembeállításával. Ez annyiban érdekes, hogy azokban a történetekben, amelyekben egy *femme fatale* szerepel, megfigyelhető ellenpontként egy józan vagy ártatlan női karakter is – mint ahogy Éva ellenpontja Erzsi, aki a polgári létmódtól szenved, de nem tud kilépni belőle.

Éva nem véletlenül kapta a legelső végzetes nő nevét, és a szerepet, hogy bűnre csábítson, a legnagyobb öröm – de semmiképpen sem a polgári értelemben vett szerény boldogság – mellett a halált kínálva föl Mihálynak, vagy talán inkább azzal együtt, mivel a szerelem fájdalma és a halál öröme azonos szintű kínzó gyönyörként rémlenek fel a férfi előtt. Éva maga



a szabadság, akit a társadalom normái nem kötnek. Egy olyan eszményt testesít meg, ami maga az ösztönösség, mert a szabályokat – például a lopás tilalmát – nem egyszerűen figyelmen kívül hagyja, hanem azért lép túl rajtuk, mert az ő dimenziójában értelmetlenek. Erzszi ezzel szemben maga a szabály, a házasságra és a normális családi életre vonatkozó elvárás.

Ezenkívül, míg Erzszi „élő” karakter, akinek a jelenléte számít, és csak jelenlétében vált ki hatást, Éva sokkal inkább „mitikus” alak, aki nincs jelen, érzelmileg, térben és időben is eltávolított alak. Ahogy a regény talán legtöbbször idézett két mondata megfogalmazza: „A szerelemhez távolság kell, hogy a szerelmesek azon keresztül közeledhessenek egymáshoz. A közeledés persze csak illuzórikus, mert a szerelem valójában eltávolít.” Mihály

először tagadja, hogy kamaszkorában szerelmes lett volna Évába, éppen arra hivatkozva, hogy nem volt meg közöttük a szerelemhez szükséges távolság, később viszont ellentmond ennek azzal, hogy kifejezi, Erzsit azért szereti, mert hozzá tartozik (a házasság értelmében), Évát pedig azért szerette, mert nem tartozott hozzá (csak a vágy tárgya lehetett).

A *femme fatale* gyakran tárgyiasul Évához hasonlóan, mert mindig külső nézőpontból és többnyire csak a látható jegyeit ábrázolják: külsejét, pillanatnyi hangulatát, viselkedését. A démon gondolataiba nem pillanthatunk be, de még mélyebb jellemrajzot sem kaphatunk róla – ezzel démonizálódik. A szerelmes legfeljebb csak dönthet, hogy elveszi-e a mérget.



Az irodalomtörténet mellőzöttje: Szerdahely György, az ellentmondások embere

Az 1770-es, '80-as években járunk. A felvilágosodás ekkor ütötte fel fejét Magyarországon, és vele együtt sok változás történt a későbbiekben, a nyelvújítástól kezdve a Magyar Tudós Társaság megalakulásán át a magyar nyelv fontossá válásáig és az irodalom átalakulásáig. Bizonyára Csokonai, Bessenyei, Kazinczy neve mindenkinek ismerős, sokkal kevésbé Szerdahely Györgyé, akinek újszerű gondolkodásmódja meghatározó volt a magyar esztétikatudomány kialakulásában.

A magyar irodalomtörténet furcsa módon egészen a 20. század végéig „megfeledezett” Szerdahely Györgyről; illetve azokban a szakirodalmakban, ahol mégiscsak említést tesznek róla, azt egyértelműen lekicsinyelő stílusban teszik, az általános vélemény pedig az, hogy a magyar irodalomra jóformán semmi hatást nem gyakorolt. De vajon miért vélekednek így egy olyan emberről, aki *Aesthetica* címmel elsőként ír meg Magyarországon egy rendszerezett esztétikai összefoglalást, *Ars poetica generalis* címmel általános költészettant jelentet meg, valamint elbeszélő és drámai műfajelméletét is megírja? Íme, néhány lehetséges magyarázat.

Szerdahely György meglehetősen ellentmondásos egyéniség volt. Az

első, amiben ez kiütözik, az a saját teóriája és költészete közötti ellentét. Amíg művészetelméletében a korához képest radikális pontokat fogalmazott meg, addig ezeket költői gyakorlatában sokkal visszafogottabban alkalmazta. Versei inkább a későbarokk latin költészet ízlésvilágához állnak közelebb, mintsem a felvilágosodás modernebb stílusához. Egy másik szempont szerint lehetséges, hogy azért fordultak el tőle, mert műveinek nagy részét az akkoriban még hivatalos nyelven, latinul írta. Úgy vélte, az irodalom modernsége és autonómiája nem attól függ, milyen nyelven íródik; nem kötötte a modernséget a magyar nyelv használatához, ami egy olyan korszakban, ahol a magyar nyelv hivatalossá tétele az egyik legfontosabb irányelv volt, nem túl szerencsés állásfoglalás. Egy másik oldalról megközelítve viszont ez egy logikus gondolat lehet, hiszen így képesek voltak az irodalmi műveket, tudományos munkákat nemzetközi szinten is propagálni.

Ugyanakkor megvolt benne a magyar nyelv szeretete is, amit a *Ratio Educationis* második részének egy idézete támaszt alá: „Mi sem emeli jobban a nemzet tekintélyét, mint nyelvének csiszoltsága és a gyakorlatban való széles körű alkalmazhatósága.” Racionálisan nézve nyelvünk még nem volt

olyan fejlett, kidolgozott, választékos, hogy tudományos értekezéseket írjunk, vagy akár hivatalossá emeljük. Érdekes még az is, hogy az 1780-as évekig Szerdahely aulikus, udvarhű volt, ami közvetett módon összefügg azzal, miért nem akart a magyar nyelv státuszáért oly vehemenciával küzdeni.

Még egy fontos ellentmondást megemlítenék, amely a vallási beállítottságával kapcsolatos. Szerdahely György jezsuita lelkületű ember létere különösen nyitott és toleráns volt, így hajlandóságot mutatott befogadni, propagálni, idézni akár protestánsoktól származó és tudományos műveket, ha azokkal azonosulni tudott, sőt, a művészi alkotásokat egyenesen mentesíti az egyházi megítélés alól (természetesen ennek következtében jócskán akadt konfliktusa az egyházzal). Sokat foglalkozott nemzetközi tudósok, értelmiségiek, művészek munkáival is (Herder, Voltaire, Rousseau, Schlegel, Cervantes, Tasso, Dante, Molière, Goethe stb.), esztétikája pedig (ekkoriban egyébként az egyedüli Magyarországon) nemzetközi szinten elismert és vitatott volt.

Milyen is volt valójában az ő esztétikája? Vallásossága ellenére megjelenik nála a profanizálás, a vallás szerinti tiltott dolgok (élvezetek, szerelem, bűn stb.) toleránsabb megközelítése, a modern műformák elfogadása és a női szépség iránti lelkesedése is. A szerelmet nem tartja főbenjáró bűnnek, és úgy véli, a művészeti alkotásoknak az a célja, hogy hassanak az

érzelmekre, hozzák elő az emberi érzékenységet, hogy gyönyörködtessenek, és ne csak tanítsanak. Magyarországon nála olvasható először az a gondolat, mely szerint „a művészet és költészet jóval több lesz, mint egyszerű előkészítő fok az igazság megismerése felé vezető úton”. Új fogalmai, a költői fantázia és a géniusz-kultusz (mely szerint a költő a fizikai világból a fantázia világába kerülve új dolgok megalkotására lesz képes), valamint az a meglátása, miszerint a költőnek éreznie kell az összes érzelmet ahhoz, hogy hasson az olvasóra, mind megelőlegezik a későbbi stílusirányzat, a romantika kialakulását.

Egy másik különös elméletéből az derül ki, hogy számára saját kora meghaladta az antik mintákat az értékek és előrehaladottság terén – amivel nem degradáló hozzáállását akarta kifejezni az antikvitás korával szemben, csupán úgy vélte, az idő haladtával a művészetek fejlődni, finomodni képesek.

Szerdahely Györgyöt igenis ki lehet emelni a felvilágosodás korából, mert nagy szerepe volt az irodalmi megújulásban. A kortárs irodalom is felhasználta gondolatait (Csokonai, Verseygy, Révai), sőt, Németország nagy részén sokat foglalkoztak esztétikájával, amely egyszerre akarta az ismeretelméletet és a művészetelméletet megragadni („a szép megismerhető és ábrázolható”).



És végül egy kis nosztalgia az augusztusi erdélyi út nyomán, kizárólag patetikusan hangvételben. Aki volt, annak azért, aki nem volt, annak azért.

„Ismerkedtünk Erdéllyel. A leginkább az tetszett, amikor a szemébe mertünk nézni és megszólítottuk, beszélgettünk vele. A tisztelettel, az árva gyerekekkel és a lekvár-, pálinkakészítő néikkel. Talán az árvák szemébe nézni volt a legnehezebb, de énekeltünk nekik olyat, amit ők is ismertek.” (Varga Viktor)

„Nekem nagy esemény volt az, hogy a BOM minden évfolyamából sok-sok emberrel lehettem együtt, nagyon pozitívnak éreztem a közösségi légkört, és jó volt, hogy a program nagy teret adott annak, hogy kötetlenül együtt lehessünk. Az is nagyon tetszett, hogy láttam egy törekvést arra, hogy minél diverzebb élményeket kapjunk, pl. szerintem a természetre és a kultúrára fókuszáló programok kellemes egyensúlyban voltak.”

„Nagyon élveztem az esti (spontán) közösségi programokat, a közös ének-

léseket, táncházat, beszélgetéseket. Papp Hunorral nagyon inspiráló volt a beszélgetés, jó látni, hogy vannak még ilyen lelkes, kitartó, tenni akaró emberek, akik képesek egy közösséget kirántani a süllyesztőből. Gyönyörűek voltak a templomok (kár, hogy a legtöbbről nem maradt rendesen időnk), különösen a kalotaszentkirályi és gyulafehérvári volt nagy élmény. Nagyon megmaradt még a Székelykő, a Sztána környéki túra (bár ott csak ketten voltunk) és a torockói sóbánya is.

Nagyon köszönöm Anikónak és Gabesznak, hogy minden körülmények között kitartottak és egybetartották a programot!” (Mucsi Marci)

„A legemlékezetesebbek az esti együtt éneklések voltak. Ehhez három dolog kellett csak: jó emberek, egy felhangolt gitár és Csernus Misi. :)

A zsoboki látogatásunkon éreztem még azt, hogy jó olyan társasággal lenni, amelyik igyekszik mindent meg-



tenni azért, hogy mosolyt csaljon az arcokra.

Büszke pedig azért vagyok a társaságra, mert megmászta a Székelykőt.

A BOM legnagyobb erénye a közösségépítés. És megtisztelő, hogy én is tagja lehetek.”

„Természetjáróként a Székelykő megmászása volt a legnagyobb élmény. Külön érdekes volt, hogy egy kis patak fölött vezetett a felfelé vezető út.

Nem vagyok túlságosan gyerekközpontú, de a zsoboki gyermekotthon mégis jelentős volt. Főleg a búcsú volt nagyon markáns.

Ezenkívül kiemelkedő volt még a sóbánya és az ottani idegenvezető. Sajnos gyűrű volt az ujján.”

„Én a kirándulás végére is pro-templom maradtam, nagyon tetszettek a kazettás mennyezetű templomok, és a történetek is, amiket a lelkészek meséltek bennük, a mentalitás és pozitív hozzáállás, ami belőlük áradt. Nagyon élveztem még a székelykői túrát, az esti izogatásokat, beszélgetéseket, a jó hangulatot. Köszönöm Anikónak a tömör munkát, amivel lehetővé tette ezt az egészet, és persze minden más szervezőnek is.” (Sugár Simon)

„Nekem a Székelykő megmászása volt a legjobb élmény, mert együtt teljesítettünk egy nagy kihívást, ami összekovácsolta a csapatot, és közben jókat lehetett beszélgetni. A másik,

ami a legjobban tetszett, az a tordai sóbánya volt, abszolút nem számítottam rá, hogy ilyen lenyűgöző lesz. Az esti éneklések is mind jó emlékként maradnak meg.”

„Sokszor voltam már Erdélyben, de most egy teljesen más szemszögből láthattam, és a közös élmények csak tovább mélyítették a hetet. A sztánai lelkész munkássága megindító és ösztönző volt. Jó volt a Székelykő megmászása is, illetve a táncházak és a buszos éneklések tették felejthetlenné a kirándulást. Hálás vagyok, hogy részese lehettem.”

„A jó és sokszínű beszélgetések a kazah közmondásokról, az egyházi zene történetéről, az egyenjogúságról és még sok-sok érdekes témáról értelmesen, tartalmasan, sokat tanulva belőlük. A kedves, értelmes, sokszínű csapat. :) Az esti éneklések, gitározások. Büszke vagyok rátok! :)

A Sztána környéki kirándulás... rengeteg érdekes élőlényt láttunk, sokkal közelebb került hozzám a táj. Papp Hunor, példaértékű hozzáállása és munkája. Kalotaszentkirályon a felújított kazettafestmények – kár, hogy nem volt idő megnézni –, Magyarvalkón a templomtoronymászás. Látni a felújított Farkas utcai templomot. A torockói napkelte. A tordai sóbánya.

Nagyon köszönöm a szervezők kitartását és rengeteg munkáját!” (Pató Zsuzsi)

Minestrone

avagy a „nagy leves” – ahogy én elképzelem

Hozzávalók: (kb. 4 személyre)

- 4 csésze (kb. 4 x 2,5 dl) vegyes idényzöldség tisztítva, felaprítva: sárgarépa, fehérrépa, zeller, zellerszár, póréhagyma vagy újhagyma, cukkini, kelkáposzta, piros húsú paprika, zöldborsó, karfiol, brokkoli, zöldbab stb.

- 1 csésze felkockázott paradicsom + 1-2 dl paradicsomlé, vagy 1 e.k. paradicsompüré

- 1 csésze előfőzött fehérbab (lehet konzerv is)

- 1 gerezd fokhagyma

- 10 dkg tészta (lehet spagetti, kagyló, orsó, masni, penne)

- olívaolaj

- só, bors, zöldfűszerek (bazsalikom, oregánó – frissen vagy szárítva)

- zöldségalaplé – vagy víz



Elkészítés:

A zöldségeket ízlés szerint válogathatjuk össze. Mossuk, hámozzuk és daraboljuk valamennyit. Ugyancsak daraboljuk fel a paradicsomot (legjobb a luculus vagy szilvaparadicsom), tetszés szerint héjával vagy hámozva. Ha nem konzervet használunk, a babot előre áztassuk be és főzzük meg.

Az olajon pirítsuk meg a zöldségeket – érdemes legelőször a hosszabb főzési időt igénylőket beletenni, kicsit párolni, majd folytatni a többivel. Hintsük meg frissen őrölt borssal és a fűszerekkel, ha szárítottat használunk. Engedjük fel a zöldségalapléval, sózzuk meg, és forraljuk fel. Adjuk hozzá a paradicsomlevet (vagy -pürét), és főzzük addig, amíg a zöldségek éppen megfőnek, de még egy kicsit ropogósak. Ekkor adjuk hozzá a tésztát. Amikor megfőtt, adjuk hozzá az előfőzött babot, vagy a leöblített, lecsepegtett konzervet és a friss fűszereket.

Forraljuk össze, hagyjuk pihenni, és tálaljuk parmezán sajttal (vagy ízlés szerint más reszelt kemény sajttal). Télen forrón, nyáron inkább langyosan.

Berta Ágnes